

Araştırma Makalesi / Research Article

CİZYE DEFTERİNE GÖRE FERECİK KAZASINDA KIPTİLER VE GAYRİMÜSLİMLER (1848)

Mustafa DURDU*

GYPSIES AND NON-MUSLIMS IN FERECİK DISTRICT ACCORDING TO THE JIZYA INVENTORY (1848)

Öz

Cizye defterleri, bir yerleşim yerinde sâkin cizye mükellefi gayrimüslim ve Kıptîler hakkında veriler sunan önemli vesikalardır. Bu makalede, Osmanlı Arşivinde bulunan Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Cizye Defterleri fonundaki 932 numaralı cizye defterine göre, Edirne eyaleti içerisindeki Ferecik kazasında sâkin cizye mükellefi Kıptî ve reayanın demografik, sosyal ve iktisadî durumları analiz edilmiştir. Buna göre Ferecik kazasında yerli ve yabancı toplam 3602 cizye mükellefi reaya ile 146 cizye mükellefi Kıptî yaşamaktadır. Reaya ve Kıptî mükelleflerin kahir ekseriyeti 11-30 yaş aralığındadır. Her iki kesimin de çekirdek tipi bir aile yapısına sahip oldukları görülmüştür. Ödedikleri cizye sınıfına göre, mükelleflerin orta seviyede bir gelire sahip oldukları anlaşılmıştır. Makalede adı geçen cizye defterinden başka nüfus defterleri ve diğer bazı kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ferecik, Cizye, Ekonomi, Demografi, Gayrimüslim.

Abstract

Jizya inventories are important documents that provide data on non-Muslims and Gypsies who are taxpayers living in a settlement. In this article, demographic, social and economic conditions of the taxpayer Gypsies and reaya living in Ferecik district in Edirne province were analyzed according to the jizya inventory numbered 932 in the Finance Ministry Revenue Accounting Cizye Inventory fund in the Ottoman Archives. Accordingly, a total of 3602 local and foreign taxpayer reaya and 146 jizya taxpayer Gypsies live in Ferecik district. The vast majority of taxpayers who are Reaya and Gypsy are between the ages of 11-30. It has been

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, e-posta: mustafadurdu@kmu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1555-0035>.

İntihal Taraması: Bu makale intihal taramasından geçirilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mustafa Durdu).

Atıf: Durdu, M. (2021), Cizye Defterine Göre Ferecik Kazasında Kıptîler ve Gayrimüslimler (1848), 21(3), *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 985-1006, <https://doi.org/10.11616/asbi.954436>.

Makale Gönderim Tarihi: 18.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

observed that both groups have a nuclear type family structure. According to the jizya class they pay, it is understood that the taxpayers have a medium income. In addition to the jizya inventory mentioned in the article, population registers and some other sources were also used.

Keywords: Ferecik, Jizya, Economy, Demography, Non-Muslim.

1. Giriş

Cizye defterleri, şehir tarihi içerisinde de değerlendirebileceğimiz demografik ve ekonomik veriler sunması bakımında önemli vesikalardır. 1848 yılı itibari ile Edirne eyaletine bağlı Tekfurdağı sancağı içerisinde yer alan Ferecik kazasında, Müslümanlardan başka Kıptî ve gayrimüslimler de yaşamaktadır. 932 numaralı cizye defterini esas alarak Ferecik kazasındaki cizye mükelleflerinin sosyal ve iktisadî durumlarının çeşitli yönlerden incelenmesinin, Rumeli'nin sosyal tarih araştırmalarına katkı sağlayacağı şüphesizdir. Bu makalede, cizye defterleri yanında, nüfus defterleri de yararlandığımız kaynaklar arasındadır.

Makalemizin temel konusuna geçmeden önce, belki giriş bölümünün bir devamı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Kıptîlerin ve gayrimüslimlerin sosyal ve dinî statüleri ile cizye defterlerinin temel nitelikleri ve Ferecik kazasının tarihî ve coğrafi vasıfları kısaca ele alınacaktır. Daha sonra, adı geçen cizye defteri temelinde tespit ve tahlillerimiz yer alacaktır. Tahlillerimiz neticesinde her bölümde bazı çıkarımlarımız da söz konusudur. Sonuç bölümünde de genel çıkarımlarımız yer alacaktır.

2. Osmanlıda Cizye ve Cizye Defterleri

Osmanlı toplum yapısı içerisinde yer alan gayrimüslimler, zamanla bazı değişikliklere maruz kalsa da, devletin nihayetine kadar millet sistemi olarak da tanımlanan bir yönetim anlayışına göre idare edilmişlerdir. Osmanlı devri boyunca millet kelimesi, tamamen dinî bir mahiyeti içeriyordu. Dolayısıyla Osmanlı toplumundaki gayrimüslimler, Ortodoks-Rum Milleti, Musevî (Yahudî) Milleti, Ermeni (Gregoryen) Milleti ve Katolik Milleti gibi mezhep ve din temelli çeşitli cemaatlara ayrılmıştı. Ortodoks-Rum Milleti içerisinde bazı istisnalar olsa da, XIX. yüzyıla kadar Sırp ve Bulgarlar da bulunmaktaydı (Ortaylı, 1985:996-1001).

Gayrimüslimlerden tahsil edilen cizye vergisi, İslâm tarihi boyunca gayrimüslimlerden (zimmî) alınan en önemli vergi kalemi olmuştur. Cizye, şer'î vergilerden olup yetişkin, âkil ve sağlıklı her gayrimüslim erkekten zimmet anlaşması sonucu alınan bir vergi çeşididir. 630 yılında nâzil olan Tevbe suresinin 29. âyeti ile sâbittir. Bu âyet indikten sonra Hz. Peygamber Hıristiyan, Yahudi ve Mecûsîlerle yaptığı barış antlaşmalarına

cizye vergisini de koymuştur. Cizye, temelde zimmîlere sağlanan can, mal ve inanç özgürlüğü karşılığında bütün İslâm devletlerince toplanmış bir vergidir. Münzevi rahiplerden, hasta, ihtiyar ve yoksullardan genelde alınmamıştır (Erkal, 1993: 42-43). Osmanlılarda XVI. yüzyıla kadar cizye için genelde “haraç” veya diğer arazi haracından ayırmak için “baş haracı” tabirleri kullanılsa da daha sonra cizye kelimesi yaygınlaşmıştır. Cizye, devletin doğrudan topladığı ve genelde askerî harcamalar için kullandığı bir vergi olup nadiren iltizama veriliyordu. Cizye, maktû (ber-vech-i maktû) ve ferdî (alerrûs) olmak üzere iki yöntemle toplanıyordu. Maktû yöntemde değişmeyen bir miktar üzerinden cemaat bazında toplu bir vergi tevzisi söz konusuydu. “1691 yılında yapılan düzenlemelerle birlikte herkesin kendi vergisinden sorumlu olacağı ve tahsil sonrası mükelleflere kâğıt veya varak adıyla belgeler verilmesi kararlaştırıldı.” Bununla birlikte maktû sistem, merkezî yönetimin çöktüğü XVIII. yüzyılda Rumeli’de yaygınlaşmıştı. Bu tarz vergi toplama yöntemi sayesinde cemaatinden cizye toplamakla görevli kocabaşlarının mevkileri güçlendi. Bununla birlikte devlet, geleneksel ferdî (alerrûs) cizye toplama yöntemini devam ettirmek istemiştir (İnalçık, 1993:45-46).

Büyük vergi tahrirlerinin yapıldığı ve mufassal tapu tahrir defterlerinin oluşturulduğu dönemde daha çok hane başına toplanan cizye, bu mufassal defterlerden istifade edilerek belirlenip toplanmıştır. Bununla birlikte kapsamlı vergi yazımlarında ve oluşturulan tahrir defterlerinden faydalanılarak müstakil cizye defterleri de oluşturulmuştur. Fakat asıl cizye sayımları XVII. yüzyıl başlarından itibaren yapılmaya başlamıştır. Bu sayımların sonucunda da özel cizye defterleri oluşturulmuştur. Cizyenin ismen kaldırıldı 1856 yılına kadar da sayımlar ve defterler yenilenmiştir (Özel, 2000: 37). Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki en önemli fark olan cizye vergisinin miktarı, Osmanlı tarihi boyunca zamanın şartlarına göre artırılmıştır. XVII. yüzyılın sonlarında, yukarıda bahsetmiş olduğumuz 1691 tarihinde, Köprülü Fazıl Mustafa Paşa’nın girişimleri ile cizyede yapılan düzenlemelerle herkesin maddî gücüne göre a’lâ, evsat ve ednâ olmak üzere üç sınıf hâlinde toplanmasına karar verilmişti (Ünal, 2017:181). Cizye vergisi, Tanzimat’tan sonra bazı düzenlemelerle de devam etti. 1840 yılında çıkarılan bir talimatname ile “hilâf-ı şer ve kanûn” üzere gayrimüslimlere yapılan adaletsizliklerin giderilmesi için bazı düzenlemeler yapılmıştır. 1841-1842 senelerinde İstanbul’da patrikhaneler, taşrada da piskopos ve kocabaşlarının uhdesinde tahsil edilmeye başlandı. Fakat bunda tam bir başarı sağlanamayınca 1842 yılında yayınlanan bir Hatt-ı Hümayun ile cizyede son büyük ıslahat yapıldı. Buna göre cizyeyi, İstanbul’da patrikhane memurları ile esnaf kâhyaları, taşrada da eyalet müşirleri ile piskopos ve kocabaşlar birlikte

tahsil edeceklerdi. Cizyeyi ödeyen mükelleflere de yukarıya defne yaprağı şekliyle süslü cizye evrakı verilecektir (Sayın, 1999:467-468).

Osmanlı devrinde cizye mükellefi olan diğer bir zümre ise Kıptî olarak da bilinen Çingenelerdir. XVI. yüzyılın ilk yarısındaki kayıtlara göre Rumeli’de idarî bir teşkilat olarak tesis edilen Çingene Sancağı, Rumeli’deki bütün Kıptîleri bünyesine almaktaydı. Bu sancağın altında, askerî bir birim olan Çingene Müsellem Sancağı da bu organizasyonun bir parçası idi. Bizim burada inceleme konusu edindiğimiz Ferecik kazası da bu Çingene Müsellem Sancağı bünyesinde yer almıştır. Bütün Osmanlı Rumelisi’ni içine alan Çingene Sancağına bağlı olarak yaşayan Kıptîler (Çingeneler) cemaat adı verilen küçük gruplar hâlinde ve kendi liderlerinin (ser cemaat) idaresi altında göçebe veya yerleşik olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Dingeç, 2016:1212-1215).

İşte Kıptî olarak nitelendirilen Çingene (Roman)ler de cizye mükellefi olarak kabul edilmiştir. Bunlar, Osmanlı Devlet yönetimi tarafından üç ayrı kategoride değerlendirilmekteydi. İlki gayrimüslim (Hıristiyan) Kıptîler idi ki bunlar diğer gayrimüslim zümreler gibi cizyeye müstahak idiler. İkinci gruptakiler ise Müslüman olup gerçek anlamda İslâm’ın emir ve yasaklarına uyan, yâni İslâmî bir yaşantıya sahip olan Kıptîlerdir. Bunlar berat tevcihiyle cizyeden muaf tutulmuşlardır. Son gruptakiler ise “ehl-i perde” olarak da nitelenen, görünüşte Müslüman, fakat İslâmî bir hayattan uzak olan Kıptîlerdir ki bunlar da cizyeye tabi idi (Dingeç, 2015:553). Bu yüzden Kıptîlerden alınan cizye vergisi, bölgelere göre farklılıklar arz etmiştir. Mesela Rumeli’deki bazı bölgelerde Müslüman ismi taşımasına rağmen gayrimüslimler gibi yaşayan Kıptîlerden indirimli vergi alınırken gayrimüslim Kıptîlerden diğer zimmîler gibi cizye tahsil edilmiştir (Dingeç, 2021:42-43). Bizim burada incelemiş olduğumuz 932 numaralı cizye defterinde yer alan ve “Müslim Kıptîyân” olarak nitelendirilen Kıptîlerden alınan cizye vergisi ile gayrimüslimlerden (reaya) alınan cizye vergisinin miktarı aynıdır. Dolayısıyla defterde yer alan reaya ile Müslüman Kıptîler arasında cizye miktarı konusunda bir ayırım söz konusu değildir. Oysa bu insanlar Müslim olarak nitelendirilmiştir ve Müslüman isimlerine sahiptirler. Dolayısıyla yukarıda belirtilmiş olan indirimli cizye vergisi hususunu, en azından Tanzimat devri için, genelleştirmenin doğru olmadığını düşünüyoruz.

Viyana Protokolü’ne istinaden 1856 yılında sadır olan Islahat Fermanı ile Müslümanlar ile gayrimüslimlerin eşitliği konusunda cizyenin kaldırılması ve gayrimüslimlerin de askere alınması gündeme geldi. Fakat gayrimüslim tebanın itirazı üzerine askere alınma meselesi tebdil edildi. Cizye, bu tarihten sonra, yürürlükten kaldırıldı. Onun yerine bazı

düzenlemelerle, bedel-i askerî adı altında gayrimüslimlere yeni bir vergi tarh edildi (Şener, 1990:117-118).

3. Ferecik Kazası

Bugün, Dedeâğaç-İpsala yolu üzerinde, Meriç'i gören bir tepede yer alan Ferecik, Bizans döneminde bataklık mânâsına gelen Vira adı ile anılıyordu. Bu kelime zamanla Ferecik'e dönüşmüştür (Kiel, 1995: 371). Ferecik'in Osmanlılar tarafından fetih tarihi kesin olarak bilinmese de Süleyman Paşa tarafından 1357 yılında fethedildiği düşünülmektedir (Öztürk, 1989: 144). Hacı İlbeyi ve Evranos Bey Keşani fethedip Dimetoka havalisine akınlar tertip ettikleri sırada Orhan Gazi Oğlu Süleyman Paşa da, Meriç nehri kıyısındaki Ferecik hisarını fethetmiştir (Tekindağ, 1979: 192). Hadidi'nin verdiği halk söylencesine göre Ferecik fethedilince buradaki büyük manastır camiye çevrilmiş ve Rumeli'de Orhan Gazi adına ilk hutbe burada okunmuştur. Fetih sonrası küçük bir yerleşim yeri olarak varlığını devam ettiren kasabada Türkler ve Rumlar sâkindir. 1455 tarihinde Ferecik kasabasında 215 Müslüman hanesi 58 de Hıristiyan hanesi mevcuttur (Kiel 1995: 372).

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Ferecik'ten de bahseder. Buna göre, XVII. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Ferecik kasabasında 7 mahalle bulunmaktadır. Kasabada üstleri kiremit örtülü ve bahçeli 500 kârgir ev mevcuttur. Kasabada yer alan 7 caminin en büyüğü Orhan Gazi Oğlu Süleyman Paşa Camisi'dir. Ayrıca mescitler de mevcuttur. Kasabada 2 medrese, 5 sıbyan mektebi, 2 derviş tekkesi, 5 tüccar hanı ve 100 de esnaf dükkânı bulunmaktadır. Bu devirde Ferecik, Rumeli eyaleti dahilinde 150 Akçe payeli önemli bir kazadır (Evliya Çelebi, 2011 :74-75).

1890'lı yıllarda, Edirne eyaletine bağlı Dedeâğaç sancağı ve Dedeâğaç kazasına bağlı bir nahiye olan Ferecik, demiryolu hattı üzerindedir. Bu yıllarda Ferecik kasabasında 4000 nüfus yaşamakta olup 2 cami, 1 mescit, 1 kilise, 4 zaviye, 1 süvari kışlası bulunmaktadır. Ayrıca Ferecik nahiyesine bağlı 9 köy mevcuttur (Şemseddin Sami, 1314: 3402). Rus tarihçi Ouspensky'nin belirttiğine göre, 1907 yılı itibari ile Ferecik nüfusunun çoğunluğu Türklerden oluşmaktadır. G. Lampusiades de 1912 öncesinde Ferecik'te 770 hanenin 600'ünün Türklere ait olduğunu ifade etmektedir. Ferecik 1912'de Bulgarlar tarafından işgal edilip tahrir edildi. Süleyman Paşa Camisi kiliseye çevrildi. 1920 yılında da Yunanlılar tarafından işgal edildi (Kiel, 1995: 373).

4. 932 Numaralı Cizye Defterinin Tavsifi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Cizye Defterleri fonunda yer alan 932 numaralı cizye defteri, ciltsiz ve ebrusuzdur. 17 X 44 cm ebadında olan defter, sonradan yeni rakamlarla sayfa usûlüne göre numaralandırılmış olup toplam 59 sayfanın fotoğrafindan oluşmaktadır. Bununla birlikte Defter Bilgi Formu'na göre defterin toplam sayfa sayısı 64'tür. Boş olan sayfaların görüntüleri çekilmemiştir. Defterin orijinal numaralandırması ise varak usûlüne göre yapılmıştır. Buna göre defter, ikinci varaktan sonra numaraya tabi tutulmuştur. Numaralandırılan toplam varak sayısı 26'dır.

Defterde Ferecik kazasında bulunan ve cizye mükellefi olan Müslüman Kıptî ve gayrimüslim erkeklerin isimleri, yaşları ve mensup oldukları cizye sınıfı kaydedilmiştir. İlk olarak Ferecik kaza merkezi olan Ferecik kasabasında yaşayan Kıptîler kaydedilmiştir. Burada yer alan başlık "Mahalle-i Der-Nefs-i Kasaba Kıptiyân-ı Müslim" şeklindedir. Bu başlıktan önceki açıklama da şu şekildedir: "Ferecik kasabasıyla kazasının hâvî olduğu kurâsında mutavattın Müslim Kıptiyân'ın işbu altmış dört senesine mahsûben müterettib zimmetleri bulunan mâl-ı mîriyye-i maktû'adan istihsâl kılınmış olan mebâliğin mikdârını mübeyyin müfredât defteridir."

Ferecik kasabasındaki cizye mükellefi Kıptîlerin kaydı bittikten sonra a'lâ, evsat ve ednâ olmak üzere üç kategoride mükelleflerin toplam sayıları ve 1848 (1264) yılı itibari ile ödedikleri toplam para, Kuruş cinsinden yazılmıştır. Daha sonra "Kaza-i mezkûrda bulunan çerge-nişin Kıptiyân'dan esnâf-ı selâse vechile tahsîl olunan mâl-i mîriyye-i maktû'anın mikdâr ve müfredâtıdır." açıklaması altında kaza genelinde çadırlarda yaşayan (çerge-nişin) Kıptîler kayıt altında alınmış ve bunun sonunda da üç cizye sınıfına dahil olan toplam mükellef sayıları ve toplam meblağ belirtilmiştir. Ardından da kaza genelindeki cizye mükellefi Kıptîlerin toplam sayıları ve ödedikleri toplam cizye miktarları kaydedilmiştir. Bu bölümün sonunda Kıptî mükelleflerin toplam sayıları ile tahsil edilen toplam paranın Tekfurdağı Mal Sandığı'na teslim edildiğini bildiren bir açıklama bulunmaktadır. Açıklamanın altında sağdan sola doğru sırasıyla "A'zâ-yı Meclis Esseyid Ömer, A'zâ-yı Meclis Ali, Müftû-i Kaza-yı Mezbûr Seyyid Yusuf, Nâ'ib-i Kazâ-yı Mezbûr Mehmed ve Müdür-i Kaza-yı Ferecik Mehmed Tahir" in mühürleri bulunmaktadır.

Defterin 10. sayfasından itibaren de Ferecik kazasındaki yerli cizye mükellefi gayrimüslimlerin yazımına geçilmiştir. İlk olarak Ferecik kasabasındaki Cedid Mahallesi'nde cizye mükellefi zimmiler, ardından da

kaza genelindeki köylerde yaşayan reaya yukarıda belirttiğimiz bilgileri havî olarak kayıt altına alınmıştır. Her mahalle ve köyün sonunda cizye sınıflarına göre toplam mükellef sayısı ve tahsil edilen toplam para miktarı ayrı ayrı belirtilmiştir. Kaza genelindeki yerli zimmîlerin tahririnden sonra toplam mükellef sayısı ve toplam para miktarı ayrıca belirtilmiştir. Defterin 52. sayfasından itibaren “Kaza-yı mezkûrda bulunan yabancı re’âyâya sarf olunan cizye evrâkının mikdârını mübeyyin müfredâtıdır.” açıklaması altında kaza genelindeki yabancı zimmîler cizye sınıfları ile birlikte kaydedilmiştir. Bunun sonunda da toplam cizye sınıfları ve toplanan para miktarı belirtilmiştir. Bu bölümün sonunda da geniş bir açıklama yapılarak kazada kendilerine cizye kâğıdı verilen yerli ve yabancı cizye mükelleflerinin toplam sayısı ve toplanan toplam paranın miktarı ile bu paranın parça parça Tekfurdağı Mal Sandığı’na gönderildiği ifade edilmiştir. Bu açıklamanın altında da yukarıda belirtmiş olduğumuz beş yetkilinin mührü bulunmaktadır.

İncelemiş olduğumuz defterde cizye mükellefi Kıptî ve gayrimüslimlerin haneleri ve hanede yaşayanların “oğlu, diğer oğlu, kardeşi, üvey oğlu” gibi akrabalık durumları da belirtilmiştir. Bunun yanında köleler de kaydedilmiştir. Haneler, her mahalle ve köy için ayrıca numaralandırılmıştır. Hanede ilk olarak hane reisi yazılmıştır. Hane reisinin oğlu ve kardeşi gibi yakınları da “Numara 2, Numara 3” şeklinde kayıt altında alınmıştır. Yabancı reyanın ise haneleri belirtilmemiş olup mükellefler “Numara 1, Numara 2” şeklinde sıralanmıştır. Cizye defterinde mükelleflerin meslekleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

5. Cizye Mükelleflerinin Yaşadıkları Mahalle ve Köyler

932 numaralı cizye defterine göre Ferecik kazasında cizye mükellefi olarak Müslüman Kıptîler ve gayrimüslimler (reaya) yaşamaktadır. Defterde Gayrimüslim Kıptîlerden bahsedilmemiştir. Dolayısıyla burada bahse konu olan ve sadece Kıptî olarak nitelendirdiklerimiz, Müslüman Kıptîlerdir. Bunlar, kaza merkezi olan Ferecik kasabasında ve kazanın genelinde yaşamaktadırlar. Kasaba merkezinde mukim oldukları mahalle ismi belirtilmemiştir. Kaza genelinde yaşayanlar ise çerçe-nişin, yani çadırda oturan göçebe Kıptîlerdir. Buna göre Kıptîlerle ilgili net bir mekân ismi yoktur. Bununla birlikte Ferecik kasabasındaki yerleşik Kıptîlerin, ayrı bir mahalle teşkil ettiklerini söyleyebiliriz.

Reaya (zimmî), yani gayrimüslimlerin ise Ferecik kasabasında ikamet ettikleri mahallenin adı Cedit’dir. İsmine bakılırsa bu mahallenin kasabada yeni kurulmuş bir mahalle olduğunu iddia edebiliriz. Bu durum, gayrimüslimlerin buraya sonradan geldiklerinin de bir delili olabilir. Bu arada şunu da vurgulamak gerekir ki Ferecik kasabasında

gayrimüslimlerin yaşadığı Cedid mahallesi, 31 Ocak 1843 tarihli nüfus defterinde de mevcuttur (BOA. NFS.d. 4052). Buranın, adı geçen tarihten önce kurulmuş bir mahalle olması da muhtemeldir. Tabii bu konuda başka vesikaların da incelenmesi gerekir.

İncelediğimiz cizye defterine göre, Ferecik kasabası dışında kaza genelinde toplam 14 köyde (karye) gayrimüslim nüfusun yaşadığı görülmektedir. Bu köylerin çoğu birden fazla mahalleden oluşmaktadır. Buna göre zimmilerin yaşadıkları bu köyler, nüfus ve mekân olarak büyük köylerdir. Aşağıdaki tabloda Ferecik kazasında gayrimüslimlerin yaşadığı köylerin ve mahallelerinin adları yer almaktadır.

Tablo 1: Gayrimüslimlerin Yaşadıkları Köy ve Mahalleler

KÖY	MAHALLESİ	KÖY	MAHALLESİ
Kasaba Merkezi	Cedid	Balizimmiyân	Çeşme
Rumcuk	Müsellem		Estamo
	Bölükbaşı		Anbar
Ilıca			Çavdarlı
Çamviran			Şermet
Derbend	Haslıman	Suhtecik	Rusko
	Çampaz		Paraban
	Kalaycı		Deli Görgi
	Keyfe / Kife	Başman	Çorbacı
	Pelo		İzmirli
Derzi		Maablı	
Toganhisar	Karaçoban	Çamkebir	Tebliş
	Karne		Orta
	Estamo		Papas
	Sabuncu		Atnaz
	Bazirgân	Kavacık	Şaşkınca
	Katrançı		Çilingir
	Yofcu		Astanil
Yunusdere	Bazirgân	Başmacı	Papas
	Anbar		Tepe
	Kilise		Köse
	Karaca		Andon
	Estanko		Basmacı
	Kepeş		Çorbacı
Balimüslim	Koca Dimo	Başmacı	Orta
	Çoban Ostoya		Aşağı
	Çorbacı Ostoban	Vakfisagîr	
	Forta		

Yukarıdaki tabloda görüleceği gibi, gayrimüslimlerin mukim olduğu en fazla mahalle, Kavacık köyündedir. Gayrimüslimlerin yaşadığı 3 köyün

mahallelerinden bahsedilmemiştir. Köy ve mahalle adlarına baktığımız zaman bunların büyük çoğunluğunun Türkçe oldukları göze çarpmaktadır.

6. Kıptî ve Reayanın Nüfus ve Hane Sayısı

Temel kaynağımız olan 932 numaralı cizye defterinde 11-85 yaş aralığındakilere, cizye mükellefi olarak üç sınıf üzere evrak verilmiştir. Dolayısıyla 1848 yılı itibari ile belirtilen bu yaş gruplarının sayısını net olarak tespit etmek mümkündür. Buna göre Ferecik kasabasında mukim olan cizye mükellefi Kıptîlerin sayısı 56'dır. Ferecik kırsalında çergelerde yaşayan cizye mükellefi Kıptîlerin sayısı ise 90'dır. Buna göre Ferecik kazası genelinde 11-75 yaş aralığındaki Kıptî erkeklerin sayısı 146'dır.

Reayaya gelince: Ferecik merkezinde yer alan Cedid mahallesinde yaşayan 11-75 yaş aralığındaki yerli zimmî erkeklerin sayısı 66'dır. Taşrada yaşayan ve 1'i 9, diğerleri de 10 yaşında olan 3 çocuk ile birlikte 11-85 yaş aralığındaki yerli zimmî erkeklerin sayısı da 3173'tür. Kazada yabancı reaya da bulunmaktadır. Aynı şekilde kaza genelindeki cizye mükellefi yabancı reayanın toplamı da 363'tür. Yerli ve yabancı, merkezde ve taşrada olmak üzere Ferecik kazasında mukim, cizye mükellefi toplam reaya nüfusu da 3602'dir.

Cizye defterindeki bilgilerden hareketle Ferecik merkezinde sâkin olan Kıptîler ile merkezdeki Cedid mahallesi ve taşradaki yerli zimmîlerin hane sayılarını tespit etmek mümkündür. Bununla birlikte yabancı reaya ile çerge-nişin Kıptîlerin haneleri belirtilmemiştir. Yerli reaya ile merkezdeki yerli Kıptîlerin hanelerine numara verilmişse de bu numaralandırmada hata yapılmıştır. Bunlar kâtip kaynaklı hatalardır. Çoğu zaman hane numaraları tekrar edilmiş, bazen de numarasız haneler göz ardı edilmiştir. Biz bu konuda kesin bir veri elde etmek için hataları ayıklayıp haneleri tek tek sayma yoluna gittik. Buna göre Ferecik kasabasında mukim cizye mükellefi Kıptîlerin toplam hane sayısı 43'tür. Cedid mahallesindeki cizye mükellefi yerli reayanın toplam hane sayısı da 47'dir. Ferecik kırsalında mukim olan cizye mükellefi yerli reayanın toplam hane sayısı da 1804'tür. Ferecik merkezinde Kıptîlerle zimmîlerin hane ve nüfus sayıları birbirine yakındır. 1845 tarihli nüfus defterine göre zimmîlerin sâkin olduğu köyler içinde yer alan Ilıca köyünde Müslümanlar da yaşamaktadır (BOA. NFS.d. 4053). Aynı tarihli Kıptî nüfus defterinde Ilıca'da 1 hanede mukim 3 Müslüman Kıptî de meskündür (BOA. NFS.d. 4054). Bu bilgileri dikkate aldığımızda diğer reaya köylerinde Müslümanların yaşamadığı sonucuna ulaşırız. 4053 numaralı nüfus defteri de bunu teyit etmektedir.

Biz bu makalede, cizye defterini temel alarak Kıptî ve zimmîleri araştırma konusu edindiğimiz için Müslüman nüfusuyla bir karşılaştırma yapmıyoruz. Ancak bazı noktalarda kazanın demografik yapısını göz önünde bulundurmak ve Ferecik kazası hakkında genel bilgileri delillendirmek için nüfus defterlerinden de istifade etmek zorunda kaldık. Buna göre Müslüman, zimmî ve Kıptîlerin birlikte yaşadığı Ilıca köyü dışında olmak üzere 1845 yılı itibari ile Ferecik kazasında Müslümanların meskûn olduğu köy sayısı 20'dir. Aynı tarihte Ferecik kasabasında Müslümanlara ait 5 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerdeki toplam hane sayısı 261, toplam erkek nüfusu da 519'dur (BOA. NFS.d. 4053). Aynı tarihte kaza merkezindeki Kıptîlerin toplam hane sayısı 50, toplam erkek nüfusu da 93'tür (BOA. NFS.d. 4054). İncelediğimiz cizye defterinin tarihi olan 1848 yılında yapılan bir yoklamada da Ferecik merkezinde 5 mahallede yaşayan Müslümanların toplam hane sayısı 299, toplam erkek nüfusu da 563'tür (BOA. NFS.d. 4056). Müslümanların hane ve nüfus sayısında, 3 yıllık süre zarfında nisbî bir artış olmuştur. Bu tarihten 5 yıl önce, yani 1843 yılındaki bir sayım ve yoklamaya göre kaza merkezinde sadece Cedid mahallesinde yaşayan reayanın toplam erkek nüfusu en fazla 91'dir. Bu bilgiler ışığında kaza merkezinde, yani Ferecik kasabasında nüfusun kahir ekseriyetinin Müslümanlardan oluştuğu görülüyor. Kırsal kesimde de 21 köyde Müslümanlar meskûn iken sadece 14 köyde gayrimüslimler sâkindir.

7. Cizye Mükelleflerinin Yaş Dağılımı

Kasaba merkezinde ve taşrada yaşayan Kıptî ve zimmîlerin yaş dağılımlarını ve oranlarını karşılaştırmalı olarak inceleyebiliriz. Aşağıdaki tabloda Kıptî ve gayrimüslimlerin yaş dağılımları ve oranları gösterilmiştir.

Tablo 2: Cizye Mükelleflerinin Yaş Dağılımı

KIPTİLER	YER	11-17	18-30	31-40	41-50	51-60	61-75	78-85	Toplam
Kıptiyan	Merkez	10	21	11	8	5	1		56
Çerge-nişin	Kaza Geneli	7	34	28	7	14			90
TOPLAM		17	55	39	15	19	1		146
GAYRİMÜSLİMLER									
KÖY	MAHALLE								
KasabaMerkez	Cedid	15	26	14	10		1		66
	Müsellem	23	27	19	4	5			78
Rumcuk	Bölükbaşı	35	45	18	5	4	2		109
Ilıca		14	18	7	6	3	1		49

Çamviran		13	10	10	3		2		38
Derbend	Haslıman	18	21	10	5	3			57
	Çampaz	16	16	4	7	2			45
	Kalaycı	29	45	14	9	6	3		106
	Keyfe/Kife	11	9	7	4	1			32
	Pelo	9	11	11	2	1	1		35
	Derzi	20	16	6	3	6		1	52
Toganhisar	Karaçoban	18	20	8	6	2	2		56
	Karne	24	10	13	8	5	2		62
	Estamo 9:1	24	15	8	9	4	2	1	64
	Sabuncu	17	15	8	4	5	2		51
	Bazirgân	51	34	11	18	9	2	1	126
	Katrançı	10	16	8	4	4			42
	Yofcu	29	32	17	12	5	2		97
Yunusdere	Bazirgân	12	12	6	1	1	1		33
	Anbar	32	24	17	6	3			82
	Kilise 10: 1	14	16	4	7		1		43
	Karaca	21	18	14	8	2	2		65
	Estanko	14	23	9	2	2	1		51
	Kepeş	14	10	11		2			37
Balımüslim	Koca Dimo	15	25	7	7	2			56
	ÇobanOstoyo	17	27	9	3				56
	Çorbacı Ostoban	19	19	9	5				52
	Forta	13	13	5	3				34
Balizimmiyân	Çeşme	21	13	9	7	4			54
	Estamo	14	26	8	2	4	2		56
	Anbar	21	18	11	5	4			59
	Çavdarlı	29	28	11	10	3			81
	Şermet	24	22	9	4	3	3		65
	Rusko	18	29	5	11	6	1		70
Suhtecik	Paraban	26	27	10	10	5			78
	Deli Görgi	23	38	15	8	3	3		90
Başman	Çorbacı	36	27	12	11	1	2		89
	İzmirli	28	27	17	8		4		84
	Maablı	29	44	20	11	3	1		108
ÇamKebir	Teblis	29	19	17	7	5	1		78
	Orta	7	8	5	3	1			24
	Papas	17	20	12	10	3	1		63
	Atnaz	10	16	9	5	3	1		44
Kavacık	Şaşkınca	12	11	6	4	4			37
	Çilingir	8	12	6		2			28
	Astanil	20	12	7	7	1	1		48
	Papas	8	12	4	6	1			31
	Tepe 10: 1	13	19	10	1	3	2		49
	Köse	12	18	12	7	3			52
	Andon	13	19	9	3	1	1		46
	Basmacı	10	15	4	1	2	1		33
Başmacı	Çorbacı	8	17	6	3	2	1		37
	Orta	19	9	9	5	1			43
	Aşağı	8	15	6		1	1		31
Vakfısağır		25	28	15	11	7	1		87
TOPLAM	3	1035	1122	548	321	153	54	3	3239
Yabancılar		37	179	89	37	18	3		363
Yerli ve Yabancı Reaya	3	1072	1301	637	358	171	57	3	3602
Toplam Kıptî ve Reaya	3	1089	1356	676	373	190	58	3	3748

Cizye mükelleflerinin en küçüğü 11 yaşındadır. Birkaç istisna dışında 11 yaşındakilere edna sınıfı cizye kâğıdı verilmiştir. Ancak, yukarıdaki tabloda da görüleceği gibi, Toğan Hisar karyesinde 9 yaşında bir çocuk, Yunus Dere’de 10 yaşında bir çocuk ve Kavacık karyesinde de 10 yaşında bir çocuğa da cizye kâğıdı verilmiştir. Bu 3 bireyin yaşlarının sehven yazıldığını, bunun kâtip kaynaklı bir hata olduğunu düşünüyoruz. Üstelik bu 3 çocuğa evsat türü cizye kesilmiştir. Ayrıca merkez ve köylerdeki Kıptî ve reayada, 9 ve 10 yaşında sadece 3 çocuğun olması da bunun bir hatadan kaynaklandığını desteklemektedir. Kanımızca bu 3 çocuğun yaşları daha büyüktür. Bu yüzden cizye mükellefi olarak en düşük yaş grubunun 11 olduğunu kabul etmemiz gerekir. Cizye kâğıdı alan en yaşlı mükellef ise 85 yaşındadır. Tabloda da görüldüğü gibi Kıptîlerde 78-85 yaş grubu cizye mükellefi yoktur. Kaza genelindeki yerli reayanın bütününde sadece 3 kişi 78-85 yaş grubuna dahildir.

9 ve 10 yaşlarındaki 3 çocuğu hariç tutarak yaş gruplarının nüfus içindeki oranlarını da hesaplamamız mümkündür. Bu oranları dikkate alarak bir değerlendirme yapabiliriz. Aşağıdaki tabloda Kıptî ve reaya cizye mükelleflerinin yaş gruplarına ait oranları gösterilmiştir.

Tablo 3: Cizye Mükelleflerinin Yaş Dağılım Oranları

Cizye Mükellefleri	11-30	31-50	51-60	61-75	78-85
Kıptîler	%49,31	%36,98	%13,01	%0,68	%
Yerli Reaya	%66,59	%26,82	%4,72	%1,66	%0,09
Yabancı Reaya	%59,50	%34,71	%4,95	%0,82	%
Toplam Reaya	%65,88	%27,62	%4,74	%1,58	%0,08
Toplam Kıptî ve Reaya	%65,23	%27,98	%5,06	%1,54	%0,08

Tabloda da görüleceği üzere hem Kıptîlerde hem de reayada nüfusun büyük çoğunluğunu 11-30 yaş aralığındaki çocuk ve gençler oluşturmaktadır. İkinci sırada da orta yaşlı diyebileceğimiz 31-50 yaş arasındakiler bulunmaktadır. Bunları dikkate aldığımızda, Ferecik kazasındaki Kıptî ve reayanın dinamik bir nüfus potansiyeline sahip olduğunu söyleyebiliriz.

61 yaş ve üzerindeki yaşlı kabul edersek bunların nüfus içindeki oranının çok düşük seviyede olduğu görülmektedir. Yaşlı nüfusun son derece az olması, ortalama insan ömrü hakkında da bir fikir verebilir. Buna göre Ferecik kazasında mukim Kıptîler ile yerli ve yabancı reayada ortalama yaşam süresinin, günümüze kıyasla, daha düşük olduğunu iddia edebiliriz.

8. Aile Yapısı

Cizye defterine kaydedilmiş olan Kıptî ve yerli reayanın birbirlerine olan yakınlıklarına bakarak hanede yaşayanların aile yapısı hakkında bir tahminde bulunmak da mümkündür. Cizye defterinde aynı hane içerisinde yaşayan bireyler - hane reisine olan yakınlıkları baz alınarak - oğlu, üvey oğlu, kardeşi şeklinde akrabalık bağları açıklanarak kaydedilmiştir. Bazı hanelerde köleler de bulunmaktadır. Hane reisini “kendisi” şeklinde tavsif ederek belirtmiş olduğumuz yakınlık ilişkilerini ve sayılarını aşağıdaki tabloda gösterdik. Kaza genelinde çerçe-nişin olan Kıptîler ile yabancı reyada haneden bahsedilmemiştir. Ayrıca bireyler arasında herhangi bir yakınlık derecesi de yoktur; daha doğru bir ifade ile yakınlıklarından bahsedilmemiştir. Dolayısıyla hane içindekilerin yakınlıkları ile ilgili değerlendirmelerimizde kaza merkezindeki Kıptîler ile yerli reaya esas alınacaktır.

Tabloda, yerden tasarruf etmek için bazı kısaltmalar yaptık. Buna göre, hane reisi için kendisi anlamında K, hane reisinin birinci oğlu o1, ikinci oğlu o2, üçüncü oğlu o3, dördüncü oğlu o4, beşinci oğlu o5 ve altıncı oğlu için o6 kısaltmalarını kullandık. Ayrıca hane reisinin kardeşi için k1, ikinci kardeşi için k2, üçüncü kardeşi için k3, dördüncü kardeşi için k4, torunu için To, üvey oğlu için ü, üvey kardeşi için ük, ikinci üvey kardeşi için ük2, damat için d, kölesi için kö kısaltmalarını kullandık. Aynı hanede kayıtlı olduğu hâlde yakınlığı belirtilmemiş olanlar için de B kısaltmasını yazdık. Tablonun altındaki toplam rakamları, sayfa boyutuna sığdırmak için mecburen yukarıdan aşağıya doğru yazdık.

Tablo 4: Cizye Mükelleflerinin Hane İçi Yakınlıkları

	K	o1	o2	o3	o4	o5	o6	k1	k2	k3	k4	To	ü	ük	ük2	kö	B
Kıptıyan (Merkez)	43	7	3					3									
Gayrimüslim																	
Köy	Mahalle																
Kasa-ba	Cedid	47	13	2				4									
Rum-cuk	Msellm	48	17	7	1			5									
	Bölkbş1	65	20	7	1			10	2			2	1				1
Ilıca		26	11	7	4			1									
ÇVi-ran		22	9	5				2									
Derbend	Hslman	34	12	4				7									
	Çampaz	26	11	5	1			2									
	Kalaycı	70	22	8				5				2					
	Keyfe	21	8	3													
	Pelo	24	8	2									1				
Tognhisar	Derzi	26	13	4	2	1	1	3	1	1							
	Karaçbn	35	7	4	3	1		5	1								
	Karne	37	16	5	1	1	1	1									
	Estamo	36	16	6	2	1		3									

	Sabuncu	26	11	7	3	2		2										
	Bazrgân	58	29	21	5	2		8					1	1				
	Katrancı	26	8	5	1			2										
	Yofcu	59	16	10	3	1		7	1									
Yunsdere	Bazrgân	18	8	2				3	2									
	Anbar	47	21	8	1			4	1									1
	Kilise	20	10	8	1	1		2										
	Karaca	37	20	6				2										
	Estanto	29	11	6				4	1			1						
	Kepeş	19	11	3	1			2	1									
Balımüslim	Koca Dimo	34	8	3				5	2	2	1							d1
	Çostyo	32	9	3				7	2	1	1							1
	Çostban	29	11	4	1	1		5	1									
	Forta	23	4	1				3	2	1								
Balizimmiyan	Çeşme	28	13	6	3	2		1				1						
	Estamo	32	9	5				7	3									
	Anbar	32	12	7	2	1		2	2	1								
	Çavdarlı	43	20	9	1	1		4	2									
	Şermet	34	16	9	2	1	1	3										
	Rusko	43	15	6	1			1	1	1		1						
Suhtecik	Paraban	44	20	8	1			4	1									
	DliGrgi	57	20	6	2			4	1									
Başman	Çorbacı	42	21	10	5	1	1	7	1									1
	İzmirli	51	16	10	3	1		3										
	Maablı	58	22	9	4	2		9	3	1								
Çamkebir	Teblis	41	19	9	4	1		4										
	Orta	15	3	1				5										
	Papas	33	17	7	2			4										
	Atnaz	26	9	3	1			4	1									
Kavacık	Şşkınca	19	10	3	1			1										3
	Çilingir	17	6	2	1			2										
	Astanil	23	15	7	2			1	1									
	Papas	19	9	2	1													
	Tepe	24	9	7	2	1	1	1	3									1
	Köse	33	11	5				3										
	Andon	29	7	5				4	1									
	Basmacı	19	4	3	1	1	1	3	1									
Başmkcı	Çorbacı	23	8	4				1				1						
	Orta	20	12	4	1			4	1									
	Aşağı	18	5	3	1	1		2										1
VSagır		54	18	7	4	1		3										
TOPLAM		1851	706	313	76	25	6	1	193	36	8	2	1	8	2	1	$\frac{6}{1}$	3
Toplam Kıptî ve Reaya		1894	713	316	76	25	6	1	196	36	8	2	1	8	2	1	7	3

Yukarıdaki tabloda da gösterildiği üzere kasabadaki Kıptîler ile kaza genelindeki yerli reaya nüfus içinde, hane reisinden başka oğullar, kardeşler, üvey oğullar, üvey kardeşler, torunlar, damatlar ve köleler

bulunmaktadır. Reaya içinde 3 bireyin hane reisine olan yakınlığı belirtilmemiştir. Bunların baba isimleri de diğer hane üyelerinden farklıdır. Bunların kimsesiz olduğu için evlat edinilmiş veya uzak akraba olduklarını tahmin ediyoruz. Damat olarak belirtilen 1 kişi, Balımüslim köyündeki Koca Dimo mahallesinde sâkindir. Reaya arasında sadece 1 çocuktan torun diye bahsedilmiştir. Bu da Yunusdere köyündeki Estanko mahallesinde meskündür. En çok oğlu olan hane reisi, Kavacık köyünde yer alan Tepe mahallesinde bulunmaktadır. Yine biri Balımüslim, diğeri de Yunusdere köylerinde bulunan toplam 2 hanede, hane reislerinin 4'er kardeşi ikamet etmektedir. Toganhisar köyünde yer alan Karne mahallesinde, hane reislerinden biri başka bir hane reisinin oğludur. Aynı köyde bulunan Yofcu mahallesinde mukim hane reislerinden biri de başka bir hane reisinin kardeşidir. Bunlardan başka hane reisleri arasında başka bir yakınlık bağı belirtilmemiştir.

Yukarıdaki tabloya bakarak Ferecik kaza merkezindeki Kıptiler ile kaza genelindeki yerli gayrimüslimlerin aile yapıları hakkında bir tahminde bulunabiliriz. Buna göre hanelerde bulunan oğullar, çekirdek tipi aile yapısının bir göstergesi iken kardeşler ve torunlar, geniş aile tipinin bir yansıması olarak görülmelidir. Bu katmanları oranlarsak kaza merkezi ve kırsal kesimdeki yerli reaya içinde bulunan hane reislerinin genel nüfusa oranının %57,14 olduğunu görürüz. Bu oran oğullarda %34,79, kardeş ve torunda %7,40; üvey oğul, üvey kardeş, damat, köle ve yakınlık bağı belirtilmemiş olanlarda ise %0,64'tür. Bu oranlara bakarak Ferecik kazası gayrimüslimlerinin büyük oranda çekirdek tipi aile yapısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kaza merkezinde yaşayan Kıptilerde ise hane reislerinin oranı %76,78 iken, oğulların oranı %17,85, kardeşler oranı da %5,35'dir. Bu kesimde de çekirdek tipi aile yapısı, baskın durumdadır. İki kesimi kıyaslayacak olursak geniş aile yapısına işaret eden kardeşlerin reayada daha yüksek bir orana sahip olduğunu görürüz. Tabii ki buradaki tahminlerimizin kaynağı, doğru ve net verilerden ziyade bazı göstergelerdir. Ayrıca kadınlar, cizye mükellefi olmadıkları için kayıt dışıdır. Dolayısıyla bir hanede erkek torunun olmaması, kız torunun olmadığı anlamına gelmediği gibi, erkek kardeşin olmaması da kız kardeşin olmadığı anlamına gelmez. Ayrıca hane reisi hayatta olmasa bile evli oğlunun yanında anne pekâlâ bulunabilir. Dolayısıyla bizim buradaki tahminî değerlendirmelerimiz, eldeki verilerden hareketle en doğru yaklaşımı sergileyebilmekten ibarettir.

9. Cizye Mükelleflerinin İsimleri

Şahıs isimleri, sadece dil bilimine değil, tarih bilimine de önemli veriler sunar. Şahıs isimlerini inceleyen başlı başına bir bilim dalı olan

antroponimi (<https://sozluk.gov.tr/>) den yararlanarak kabile ve halkların adını inceleyen etnonime, oradan da tarihî coğrafyanın da önemli aygıtlarından olan ve yer adlarını konu alan toponimiye ulaşmak mümkündür. Çünkü bu üçlü arasında zincirleme bir bağlantının olduğu açıktır. Yani kişi isimleri zamanlar kabile adlarına, daha sonra da coğrafi adlara dönüşmüştür (Memmedov, 2005: 401-402). Bunu yukarıda listesini verdiğimiz Ferecik kazasına bağlı köylerin adlarında da görmek mümkündür. Bu köy adlarının bir çoğunun şahıs isimlerinden türediği aşikârdır.

Biz burada sadece Ferecik kaza merkezinde yaşayan ve cizye mükellefi olan yerli reaya ile kasabada ve kaza genelinde yaşayan yerli ve çerge-nişin Kıptîlerin isimleri üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunacağız. İlk olarak Ferecik kasabasında mukîm ve kaza genlinde çergelerde yaşayan Kıptîlerin isimlerine göz atalım. Aşağıdaki tabloda Ferecik kazasında yaşayan 11 yaş ve üzerindeki Kıptîlerin isimleri ve frekansları listelenmiştir.

Tablo 5: Kıptîlerin İsimleri ve Sayıları

İSİM	SAYISI	İSİM	SAYISI	İSİM	SAYISI
Ahmed	12	Hüseyin	17	Yusuf	3
Mustafa	13	Hasan	14	İsmail	8
Mehmed	11	Halil	4	İlyas	1
Ali	18	İbrahim	10	Salih	5
Said	1	Osman	1	Durgut	1
Veli	3	Timur	1	Mennan	1
Kadir	2	Mümin	1	Memiş	1
Arif	2	Süleyman	2	Şahbaz	1
İbiş	1	Ramazan	2	Musa	3
Bayram	3	Şaban	1	Zülfikar	1
Durmuş	2				
TOPLAM			146		

Tabloda da görüleceği üzere, Kıptîlerde en çok kullanılan üç isim Ali, Hüseyin ve Hasan'dır. Bu üç ismin Ehlibeyt isimlerinden olması da dikkate şâyândır. Bu antroponimik durum, Kıptîlerdeki Ehlibeyt sevgisinin bir yansıması olmalıdır. Durmuş, Durgut ve Timur'un da Türkçe isimler olması, dikkat çekicidir.

Kaza merkezindeki Cedid mahallesinde ikâmet eden gayrimüslim cizye mükelleflerinin kullandıkları isimleri de değerlendirelim. Aşağıdaki tabloda Ferecik kasabasındaki yerli gayrimüslim cizye mükelleflerinin isimleri listelenmiştir.

Tablo 6: Cedit Mahallesindeki Reayanın İsimleri

İSİM	SAYISI	İSİM	SAYISI	İSİM	SAYISI
Niko	4	Görgi	1	Miho	1
Dimitri	4	Kostandi	1	Nerelko	1
Delko	1	Yorgi	5	Mori	1
Yovan	3	Senamo	1	Hristo	2
Valço	1	Taşu	1	Todore	1
Tehayko	1	Nikola	6	Praškevi	1
Korta	4	Garota	1	Apostol	1
Kosta	3	Ostoyo	2	Dimo	2
Estemeta	1	Atnaz	2	Metamo	1
Avkerne	1	Ostoban	3	Ostodolaki	1
Yani	2	Marin	1	Kiro	2
Petro	1	Ostodili	1	Yorgaki	1
TOPLAM			66		

Ferecik kasabasındaki cizye mükellefi yerli reayada en çok kullanılan isimlerin Nikola ve Yorgi olduğu görülüyor. Nikola, Hristiyanlık âleminde aziz (saint / santa) kabul edilen ve Noel Baba (Santa Claus) olarak da bilinen Demre Piskoposu Nikolas'tır (Şenay, 2007:202). Yorgi adı da Hristiyan teolojisinde 303'te vefat eden ve savaşçı bir aziz olduğu kabul edilen Aya Yorgi (Saint Georges)ye izafeten oluşturulmuş bir kültün (Ocak, 1991:663) kültürel hayattaki antroponimik bir tezahürüdür.

Bu bilgiler ışığında, Ferecik kaza merkezindeki yerli reayada Hristiyanlık inancının kişi isimlerini bile etkilediğini ve Ferecik'teki Hristiyanların, kendi dinsel gelenek ve şahsiyetlerine bağlı olduklarını söyleyebiliriz.

10. Yabancı Gayrimüslimlerin Memleketleri

Çeşitli amaçlarla Ferecik kazasında bulunan cizye mükellefi yabancılar da mevcuttur. Bunların hangi amaçlarla kazaya geldikleri cizye defterinde belirtilmemiştir. Yabancıların hanelerinden de bahsedilmediği gibi birbirleriyle akraba olduklarına dair de bir açıklama söz konusu değildir. Hanelerinin belirtilmemesi, bunların bir iş için bireysel olarak kazaya geldiklerine bir kanıt olabilir. Yabancıların nereli oldukları, yani hangi kazadan geldikleri belirtilmiştir. Aşağıdaki listede kaza genelinde bulunan cizye mükellefi yabancıların geldikleri kazaların listesi bulunmaktadır.

Tablo 7: Yabancı Reayanın Memleketleri

Kaza Adı	Yabancı Sayısı	Kaza Adı	Yabancı Sayısı	Kaza Adı	Yabancı Sayısı
Premet	13	İnöz	11	Kolaniye	2
Yanya	35	Darıdere	2	Edirne	22
Keşan	3	Koline	10	Selanik	2
Megri	1	Arapkir	14	Görice	2
Manastır	9	Ergiri	12	Siroz	3
Filiba	57	Dimetoka	58	Modina	2
Zagor	2	Akalan	1	Köprülü	4
Naslıç	2	Gayresne?	2	Mumya?	1
Köliğer	5	Tepedelen	3	Bozcaada	4
Cisriergene	4	Drine	1	Karaağaç	3
Ahiçelebi	9	İstanimaka	1	Karahisar	1
Eskizağra	24	Hasköy	1	Kızanlık	1
Yenice	1	Karakaçan	11	Kırbeline	1
Tırnova	1	Terziören	4	Virtese	3
Balihor	3	Cebelli	1	Gümülcine	1
Şeyhan	1	Van	1	Tokat	1
Maden	1	Nevrekop	1	Kesriye	5
TOPLAM			363		

Tabloda yer alan Karakaçan tabiri bir kaza ismi olmayıp, Makedonya bölgesinde Manastır, Yanya ve Selanik mntıkasında yaşayan ve göçebe hayat tarzına sahip Ulahlar için kullanılan bir isimlendirmedir (Köseoğlu, 2021:299-300). Karakaçanların geldikleri kaza isminden bahsedilmemesi, muhtemelen onların göçebe olmalarından dolayıdır. Tabloda da görüldüğü gibi, Fericik'te bulunan yabancı reaya arasında Dimetoka ve Filibe'den gelenler daha fazladır. Bu kişilerin ticaret sâikiyle Fericik'e gelmiş olmaları pek muhtemeldir. Yabancılar, büyük oranda Rumeli kazalarından gelmiştir. Bununla birlikte 14'ü Arapkir, 1'i Van, 1'i de Tokat olmak üzere Anadolu'dan da 16 kişinin geldiği görülüyor.

11. Ekonomik Durum

Fericik'teki Kıptî ve gayrimüslimlerin ekonomik durumlarını ancak kendilerine kesilen cizye sınıflarına göre tahmin edebiliriz. Çünkü cizye a'lâ, evsat ve ednâ olmak üzere insanların kazançları ve maddî durumları temel kriter alınarak üç sınıf olarak tarh edilmiştir. Buna göre gelir durumu iyi olanlar için a'lâ, orta hâlli bir kazanca sahip olanlara evsat, geliri düşük olan veya maddî durumu iyi olmayanlara da ednâ türü cizye konmuştur. Biz bu durumları göz önünde bulundurarak cizye mükelleflerinin gelir seviyeleri hakkında iyi, orta ve düşük olmak üzere

bir tahminde bulunabiliriz. Cizye defterinde bu cizye sınıflarının parasal değerleri de belirtilmiştir. Buna göre hem Kıptî (Müslüman) hem de reayadan a'lâ sınıfı evrağa sahip olanlar 60 Kuruş cizye vergisi ödemişlerdir. Evsat türü cizyeye muhatap olanlar 30, düşük seviye olan ednâ sınıfından cizye ödeyenler de 15'er Kuruş vergi vermişlerdir. Buna göre, cizye sınıfları arasındaki oran %100'dür. Aşağıdaki tabloda kaza merkezi ve köylerin toplam cizye sınıfları ve ödedikleri toplam para miktarları gösterilmiştir.

Tablo 8: Cizye Mükelleflerinin Sınıfları ve Ödedikleri Miktar

Yerleşim Yeri	Cizye Sınıfları			Toplam Kişi	Toplam Kuruş
	A'lâ	Evsat	Ednâ		
Kıptiyân (Merkez)		53	3	56	1635
Kıptiyân (Çerge-nişin)		90		90	2700
TOPLAM		143	3	146	4335
GAYRİMÜSLİMLER					
Cedid mahallesi	14	46	6	66	2310
Rumcuk	47	134	6	187	6930
Ilıca	10	37	2	49	1740
Çamviran	5	28	5	38	1215
Derbend	53	265	10	328	11280
Toğanhisar	56	417	25	498	16245
Yunusdere	36	261	14	311	10200
Balimüslim	35	154	10	199	6870
Balizimmiyân	48	316	21	385	12675
Suhtecik	11	152	5	168	5295
Başman	22	247	12	281	8910
Çam-ı Kebir	29	170	10	209	6990
Kavacık	26	279	19	324	10215
Başmakçı	8	93	8	109	3390
Vakf-ı Sagir	16	68	3	87	3045
TOPLAM	416	2667	156	3239	107310
Yabancı Gayrimüslim	22	326	15	363	11325
GAYRİMÜSLİM TOPLAM	438	2993	171	3602	118635
GENEL TOPLAM	438	3136	174	3748	122970

Kıptîlerde a'lâ sınıfından cizye veren kimsenin olmadığı görülüyor. Ferecik kazasında Kıptî ve reaya bütün cizye mükellefleri içinde a'lâ sınıfından cizye ödeyenlerin oranı %11,68, evsat türü cizye verenlerin oranı %83,67, ednâ türü cizye ödeyenlerin oranı da %4,64'tür. Bunlara bakarak Ferecik kazasındaki cizye mükelleflerinin orta düzeyde bir gelire

sahip olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca dönemin şartlarına göre belki zengin olarak nitelendirebileceğimiz a'la sınıfı evrak sahiplerinin, yoksul olarak gördüğümüz ednâ evrak sahiplerinden daha fazla bir orana sahip oldukları da görülüyor.

12. Sonuç

Ferecik kazasında, Kıptî ve reaya (gayrimüslim) olarak cizye mükellefi iki kesim mevcuttur. Kazada bulunan bütün Kıptîler, Müslüman'dır. Kaza merkezi olan Ferecik kasabasında yerleşik olarak yaşayan Kıptîlerin nüfusu 56, hane sayısı da 43'tür. Bunlarda hane başına düşen ortalama mükellef sayısı 1,3'tür. Bunlar sadece 11-75 aralığındaki erkek nüfustur. Bunlardan başka 0-10 yaş arası erkek nüfus ile kadın nüfusun varlığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Kaza genelinde çergelerde yaşayan, yani göçebe veya yarı-göçebe olan Kıptîler, daha fazla nüfusa sahiptir. Ferecik kasabasındaki Cedid mahallesi ile kırsaldaki 14 köyde yaşayan cizye mükellefi yerli reayanın toplam nüfusu 3239'dur. Bu nüfusun %2,03'ü kaza merkezinde, %97,96'sı kırsal kesimde yaşamaktadır. Yerli reayanın kahir ekseriyetinin kırsaldaki 14 köyde yaşadığı görülmektedir. Kaza genelinde yaşayan cizye mükellefi toplam 363 yabancı reaya ile birlikte kaza genelinde yaşayan toplam cizye mükellefi reayanın nüfusu ise 3602'dir. Bu nüfusun %10,07'sini yabancı gayrimüslim mükellefler oluşturmaktadır.

Kaza merkezinde yaşayan Kıptî mükellefler ile kaza genelindeki yerli gayrimüslim mükelleflerin aile yapıları ile ilgili tahminlerimizi, hanedeki torun ve kardeşlerin oranına bakarak yukarıda belirtmiştik. Buna göre her iki kesimde de çekirdek tipi bir aile yapısının daha baskın olduğunu düşünüyoruz.

Cizye mükellefleri, gelir durumlarına göre yüksek (a'lâ), orta (evsat) ve düşük (ednâ) olmak üzere üç farklı statüde cizye ödemişlerdir. Müslüman olan Kıptîler ile reayanın ödedikleri cizye miktarları eşittir. Yani her iki zümreden a'lâ olanlar 60, evsat olanlar 30, ednâ olanlar da 15 Kuruş cizye ödemişlerdir. Bununla birlikte Kıptîlerde a'lâ sınıftan cizye ödeyen yoktur. Şu durumda Kıptîler, Müslüman olarak tavsif edilmelerine rağmen gayrimüslim teba ile aynı seviyede cizye ödemişlerdir.

1848 yılı itibari ile Ferecik kazasındaki bütün cizye mükellefleri içinde %83,67'lik bir kesim, orta seviyede vergi ödemiştir. İkinci sırada, yüksek seviyeden vergi verenler bulunmaktadır. Bunları dikkate alarak Ferecik kazasında cizye mükellefi olan Kıptî ve gayrimüslimlerin büyük çoğunluğunun, orta seviyede bir kazanca sahip olduğunu düşünebiliriz. 1848 senesine ait cizye evrakları düzenlenip takdim edildikten sonra

evraksız 8 yabancı gayrimüslim daha gelmiştir. Bunların da sadece 1'i a'lâ diğerleri evsattır. Dolayısıyla bu durum, yukarıda vermiş olduğumuz oranlamayı değiştirmeyecektir. Son cümleden olmak üzere, Ferecik kazasında yaşayan gayrimüslimlerin kahir ekseriyetinin kırsal kesimde yaşadığını ve bunların da büyük oranda orta hâlli bir gelire sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Kaynaklar

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Cizye Defterleri (BOA. ML.VRD.CMH.d.)

BOA. ML.VRD.CMH.d. 932

Nüfus Defterleri (NFS.d.)

BOA. NFS.d. 4052

BOA. NFS.d. 4053

BOA. NFS.d. 4054

BOA. NFS.d. 4056

Diğer Kaynaklar

Dingeç, E. (2015), Kocaeli Sancağı'nda Çingeneler ve Cizye Meselesi, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 1, s. 547-554, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları.

Dingeç, E. (2016), XVI. Yüzyılın Başlarında Rumeli Şehirlerinde Çingeneler, (Ed. Z. Gölen, A. Temizer), *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, 3, s. 211-1221, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Dingeç, E. (2021), Romanlar (Kıptiler) ve Cizye: Silistre Kazası Örneği (1843), *Trakya Üniversitesi Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), s. 35-56.

Erkal, M. (1993), Cizye, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8, s. 42-45, İstanbul.

Evlîya Çelebi (2011), *Seyahatname*, 8 / 1, (Haz. S. A. Kahraman), İstanbul: YKY.

İnalcık, H. (1993), Osmanlılarda Cizye, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8, s. 45-48, İstanbul.

- Kiel, M. (1995), Ferecik, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 12, s. 371-373, İstanbul.
- Memmedov, Y. (2005), Onomastik Birimlerle Lügat Birimleri Arasında Leksik-Semantik Alaka, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, V(2), s. 401-406.
- Ocak, A. Y. (1991), XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hiristiyan Dinî Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü, *Belleten*, LV (214), s. 661-673.
- Ortaylı, İ. (1985), Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, s. 996-1001, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özel, O. (2000), Avarız ve Cizye Defterleri, (Ed. H. İnalçık, Ş. Pamuk), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, s. 34-50, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Öztürk, N. (1989), Ferecik'in Süleyman Paşa Tarafından Fethine Dair, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, IV (4), s. 135-145.
- Sayın, A. V. (1999), *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı.
- Şemseddin Sami, (1314), *Kâmûsu'l-A'lâm*, 5, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şenay, B. (2007), Noel, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33, s. 201-202, İstanbul.
- Tekindağ, M. C. Ş. (1979), Süleyman Paşa, *İslâm Ansiklopedisi*, 11, s. 190-194, İstanbul: MEB.

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 01.05.2021)